

Horváth Róbert

UDVARI EMBER RÉGEN, MECÉNÁSOK MA

A MAGYARSÁG MÉLTÁN híres szabadságvágyát, korszakokon átívelő szabadságtörekvéseit olykor beárnyékolja néhány tendencia, például „az udvarhoz” való viszony. Miközben a legkisebb családi portákat udvarnak nevezzük, hasonlóan a királyi udvar megjelöléséhez – az egyházi, a főúri birtokokkal és a nemesi udvarházakkal együtt –, gyakran mégis pejoratív értelemben jelenik meg az „udvari” jelző, mint a kompromisszumkötés vagy a megalkuvás szinonimája. Ez a szemlélet jelentős részben a kommunizmus utóhatása, mely máig él, mivel a rendszerváltozás után liberális és nacionalista körök is átvették. Pedig „udvarias” szavunk szintén az udvari kultúrából ered, és jelöljön bár felületes magatartásmódot, az udvariasság egyre jobban hiányzik a világból. Akár tudományos, akár személyes célzattal történik, e kultúra különféle változatainak tanulmányozása minden fáradozást megér,¹ amennyiben konkluzív, vagyis pozitív következményekkel bír a saját életünkre nézve.

Az „udvari ember” minőségébe részletes bepillantást nyújt Baldassare Castiglione 1528-ban megjelent könyve, az *Il libro del*

¹ Lásd például: *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708.* Szerk. Koltai András. Budapest, 2001, Osiris /Millenniumi magyar történelem – Források/.

Cortegiano (később *Il Cortigiano*).² Az európai udvari élet egy meghatározott korszakáról van szó, melyet megelőzött a középkori udvari élet és követett a bukolikusabb, „kuriálisabb” udvartartás, ám azt mondhatjuk, hogy utólag és megelőzően egyaránt összefoglalja az udvari ember alapelveit, túl a reneszánsz sajátosságain. Bőbeszédűsége ellenére tradicionális mű: az antik auktorok nem csupán felületes, hanem szimbolikai és teológiai tudásának ismeretétől kezdve egy tudatos életformát mutat be, amely lényegében vallási-szellemi alapú. Azt a benyomást kelti bennünk, hogy a reneszánsz több volt, mint humanizmus. Különösen a költészet, a festészeti és a zenei alkotások tekintetében nem maradt el a középkortól, ám spirituális szempontból sem annyira, mint azt néhányan gondolják.

Castiglione a *sprezzatura* kifejezésben összegezte az udvari ember legfontosabb ismervét, amelyet Vigh Éva „fesztelen könnyedségnek” fordított. Annak ellenére, hogy etimológiai eredete a latin *expretiare* (kizár, kiiktat, semmibe vesz) szóval kapcsolatos,³ nem egy mai értelemben vett lazaságot vagy léhaságot jelent. A definíció klasszikus szöveghelye így hangzik: „találtam egy egyetemes szabályt, amely, úgy vélem, minden emberi dologra érvényes, bármit is teszünk vagy mondunk: ez pedig abban áll, hogy – akár egy félelmetes, rendkívül veszélyes zátonyt – amennyire csak lehetséges, kerüljük a modorosságot, és talán egy új kifejezéssel élve, mindenben egyfajta fesztelen könnyedséget mutassunk, amely elrejtí a mesterkedést, és olyannak tünteti fel tetteinket és beszédünket, mintha minden fáradozás nélkül, szinte önkéntelenül vinnénk véghez azokat. Ebből ered, úgy vélem, a kellem [*grazia*], mert mindenki ismeri a ritka és jól végzett dolgokban rejlő nehézséget,

2 Magyarul Baldassare Castiglione: *Az udvari ember*. Ford. Vigh Éva. Budapest, 2008, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó /Mundus – Új irodalom 80/. Korábban: *Az udvari ember*. Ford. gr. Zichy Raffaelné. Budapest, 1940, Franklin Nyomda. Írásunkban az előbbi fordításra hivatkozunk.

3 Vigh Éva: Baldassare Castiglione és *Az udvari ember*. Utószó. In Baldassare Castiglione: i. m. 331.

ezért a könnyedség igen nagy csodálatot vált ki.” Kevéssel lentebb a meghatározás fontos részét képezi még: olyan „*mintha* minden másra inkább gondolnának, csak nem arra, amit éppen csinálnak”.⁴

Bár a szerző „egyetemes szabályról” beszél, amely „minden emberi dologra” érvényes, a „fesztelen könnyedség” főként az udvari ember sajátossága, az alább tárgyalt részletekkel együtt. Az idézetből jól látható, hogy tudatosan a modorossággal (*affettazione*) szemben jön létre. Vagyis pontosan az ellentéte annak, amit a kommunizmus és az azt előkészítő vagy követő ideológiák állandó jelleggel „az udvarhoz”, az udvari élethez és az arisztokráciához társítanak (az életélvező léhűtőség mellett). A modorosság „mindig fogyatékos, és ellentétes azzal a tiszta és kellemes egyszerűséggel, amely annyira kedves az ember lelkének”; „el fogja kerülni a modorosságnak még a látszatát is”.⁵

Van egy másik probléma, melyet tisztázni érdemes az udvari emberrel kapcsolatban: a *simulatio*é, a tettetése. A „fesztelen könnyedség” fenti definíciójában is olvashatunk olyan megközelítéseket, hogy „elrejtí a mesterkedést”, „olyannak tünteti fel tetteinket és beszédünket, mintha”. Úgy véljük, az udvari élet eredeti és normális eseteiben az ilyesmi nem ármányt jelentett, hanem egyszerűen a tudatosság jelenlétét. Arra alapozzuk ezt az állítást, hogy a *simulatio*nál sokkal erősebb volt a reneszánsz korszakban is a *dissimulatio*, a nem-tettetés, vagyis az elrejtés, az erények eltitkolásának elve és gyakorlata. Nem a szimulálás és a disszimulálás közös terméke tehát a „fesztelen könnyedség”, inkább az utóbbi.⁶ Elrejtteni a képességeinket, adott esetben játékosan elviccelni magunkat, önkéntelen módon felülemelkedettnek lenni sokkal inkább az udvari ember fő jellemvonása, mint az érdekorientált számítás és a tettetés.⁷

4 Baldassare Castiglione: i. m. 45–46. (Első könyv, 26. fej.) Kiemelés tőlünk.

5 Uo. 47, 72. (Első könyv, 27. és 44. fej.)

6 Vö. Vigh Éva: i. m. 331–332.

7 „Nekem, és azt hiszem, Kegyelmeteknek is ez nagyon tetszik, mert mindenki úgy véli, hogy a részben rejtve maradt és ritkán látott testrészen megpillantott

Az önkéntelenség, felülemelkedettség, természetesség, nem-erőltettség kevésbé születési adottság, nemesi privilégium, mint inkább egy tudatos külső és belső törekvés. Azt is mondhatjuk, olyan erőfeszítés-nélküliség, amely egy láthatatlan saját erőfeszítés révén jön létre, hasonlóan ahhoz, ahogy Hamvas Béla „kedélye” sem csak egy állapot, hanem mintegy be is kell vetni, hogy létezzen. Korunk egyik vezető indológusa megállapította, hogy a „fesztelen könnyedség” kapcsolatba hozható a spiritualitás bizonyos formáival (például az *anuttara trikával*), noha a jóga klasszikus, aszketikus, Patanydzsali-féle felfogásától gyökeresen eltér.⁸ A *sprezzatura* így törekvésfeletti „törekvés”, erőfeszítés-feletti „erőfeszítés”, munkálkodás-feletti „munkálkodás”.

Az udvari életmód, melyben az eddigiek megvalósultak, döntően két formát egyesített: a fegyverforgatás és a (kissé visszatetsző elnevezésű) „humántudományok” művelését. Másként fogalmazva a testi és a lelki gyakorlatokat. Nem nehéz felismernünk ebben az alapszerkezetben a *ksatriják* és a *bráhmanák* eltérő hivatásának és minőségeinek hasonló egyesítő törekvését a japán és az indiai fejedelmi-királyi udvarokban.⁹ Az udvari ember nem egy pojaca és nem egy „politikai szereplő”. Mert „a lovagi játékokban, a tornákon, a lovaglásban és mindenféle fegyverforgatásban vagy ünnepeken, játékokban, zenében, egyszóval egy kiváló lovaghoz méltó valamennyi cselekedetben mindenki igyekezett olyannak mutatkozni, hogy méltó legyen nemes társaságára. A nap minden része tisztas és kellemes testi és lelki gyakorlatokkal telt”.¹⁰

választékosság [...] *természetes és nem erőltetett*, és hogy nem vágyik emiatt semmiféle elismerésre.” Baldassare Castiglione: i. m. 66. (Első könyv, 40. fej.) Kiemelés tőlünk.

8 Raffaele Torella: *Abhinavagupta as an Aristocrat*. In *Archaeologies of the Written. Indian, Tibetan, and Buddhist Studies in Honor of Cristina Scherrer-Schaub*. Szerk. Vincent Tournier–Vincent Eltschinger–Marta Sernesi. Nápoly, 2020, Università degli studi di Napoli “L’Orientale”–École française d’Extrême-Orient–Université de Lausanne /Series Minor LXXXIX/, 845–857.

9 Az utóbbiak kapcsán lásd: Uo. 850–852.

10 Baldassare Castiglione: i. m. 21. (Első könyv, 3–4. fej.)

Ebből a kettős egységből a harcosi minőség Castiglione szerint az alábbi keretek között valósult meg: harcászati, háborús sikerek, lovagi tornák, mindenféle fegyverforgatás, vadászat, birkózás, úszás, ugrás, futás, kőhajítás, lovaglás, játékok, ünnepek, tánc, zene, szerelem, hölgykultusz, magatartás. A szellemi minőség (melynek esetében a *studia humanitatis* is pontatlan megjelölés) pedig az alábbi területek művelése révén realizálódott: vallás, tudomány, filozófiai kérdések, intenzív gondolkozás, társalgás,¹¹ zene, festészet, szobrászat, nyelv, irodalom, etika, a jó és a szépség teológiája, a fejedelem nevelése. Minden egyes felsorolt tényező fontos.

A két eltérő arculat közötti egyezések (ünnepek, művészeti ágak stb.) abból következtek, hogy a tudás formái olykor az előbbi keretek között jelentek meg, mesterségbeli jártassággal, gyakorlattal együtt.¹² A döntő azonban a fentebb említett egyesítési törekvés. Az udvari ember a *fortitudo* (erélyesség, vitézség, hadi erény) és a *sapientia* (bölcsség, tudás) egységben látásának európai hagyományát követte, azt folytatta.¹³ Mint futólag láttuk, ez lényegét tekintve egyetemes, mivel több eltérő tradíció célja. Castiglione ismerte a két alapelv egymáshoz való hierarchikus viszonyát is.¹⁴

Ami a vallás szerepét illeti, a bíborosok tiszteletére, szentírási utalásokra és néhány teológiai kérdésre korlátozódik *Az udvari ember*ben. Mondhatnánk: a *ksatrija*-minőség dominanciája

11 A későbbi társalkodás csupán elszármazottja az udvari társalgásnak (*conversazione*). Utóbbi nem a szó mai értelmében vett beszélgetés volt – különösen nem vita –, hanem olyan, olykor többes párbeszéd, amikor a teljes igazságot gyakran a felek eltérő állításai együtt alkották. Mindig a retorika szabályaira épült és szellemes volt. A szellemesség a „fesztelen könnyedség” egyik jele vagy következménye. Több mint a feltartóztathatatlan humorizálás és a bántó élcélődés vagy idéetlenkedés.

12 Az udvari embertől elvárták, hogy ne csak beszéljen a festészetről vagy a zenéről, hanem valamelyest rajzolni és muzsikálni is tudjon. Mindez azonban távol állt az ambiciózus „mindenhez értektől”, mely a modern ember sajátossága.

13 A kettő egységéről lásd: Baldassare Castiglione: i. m. 67–70. (Első könyv, 42–43. fejezet.)

14 A kettő hierarchiájáról: Uo. 70–72. (Első könyv, 44. fejezet.)

nagyobb, mint a *bráhmana*-minőségé. Szerzőnk azonban nem csak Raffaello barátja volt, hanem Pietro Bembóé, X. Leo pápa egykori titkáráé és Bernardo Dovizi da Bibbiena bíborosé. 1521-ben felvette a kisebb egyházi rendeket, s végül az egyházi diplomáciát választotta, VII. Kelemen pápa követeként halt meg 1529-ben.¹⁵ Megértette az udvari élet politikai és mesterségbeli vonatkozásainak korlátait, és mintha előre érezte volna, hogy a kultúra közelgő agóniáját a vallás háttérbeszorulása okozza majd.

Az udvari ember és az udvari élet eltűnésével a kultúra színvonala erősen lecsökkent. Ma már a haláltusáját látjuk, túlzás nélkül a kultúra agóniáját, mivel minden kultúrának minősül. Természetesen ügyelnünk kell arra, hogy amikor a kultúra hanyatlásáról beszélünk, ne dobjunk ki semmit, de tényleg semmit, ami még jó. E hozzáállás azonban nem zárja ki, hogy lássuk: nem él már az a mély kulturális alapstruktúra és átfogó átélés, amely a reneszánsz korszakban Castiglione tanúsága szerint még megvolt. Hiányzik a kultúra harcosi része (ahol megmaradt, ott katonák, partizánok és anarchisták ügyködnek), főként pedig nem öleli fel a magasabb régiókat (lásd fentebb), minek következtében egyre alacsonyabb és alacsonyabb kulturális szintek sugalmazzák, hogy mit tartsunk kultúrának. Márpedig, ha minden kultúrának neveztetik, akkor a legfontosabb szintjei megtagadtatnak, végül pedig eltűnik.

Nem azt akarjuk mondani, hogy a vallásosság teljesen megoldaná a kulturális színvonalcsökkenés problémáját. A mai plébániai *agapé*k, a vallásos családi programok, az egyházi csocsóbajnokságok nem oldanak meg semmit, nem járulnak hozzá a magasabb kultúrához (ha el is megyünk rájuk és szeretünk csocsózni). A gitáros miséktől nem születik több egyházzenei alkotás, reneszánsz polifónia végképp. Nem egyszerűen a vallás háttérbeszorulása, hanem a

15 Vigh Éva: i. m. 317, 320–321.

magasabb, mélyebb, személyesebb szintjeinek, otthon gyakorolt formáinak és módszereinek hiánya a probléma. Mindezzel most nem foglalkozhatunk bővebben.¹⁶ A mecénatúra témája felé fordítjuk a figyelmünket, mivel a vallás magasabb szintjeinek eltűnése mellett a mecénások hiánya a kultúra agóniájának fő oka. Nem azt mondjuk, hogy a támogatások teljes hiánya vagy a támogatók teljes eltűnése, hiszen mindezek vannak, hanem a támogatói minőség és magatartás megváltozása. Ezzel kapcsolatban négy kifejezést tekintenénk át röviden: műpártoló, donátor (adományozó), megrendelő (megbízó), mecénás (patrónus).

Azonnal látható, hogy nem egyenrangú támogatókról van szó. Műpártoló bárki, aki szereti és előnyben részesíti a művészi alkotásokat, mondjuk a verseket, a festményeket vagy a szép kertet, de ezt főként a saját élvezetéért teszi. Olyan, mint akinek öltönyre van szüksége és nem silány anyagú öltönyt vesz.¹⁷ A. K. Coomaraswamy szerint „sokkal jobb [a] műpártoló és emberszeretőbb, mint az az ember, aki egyszer csak megszerzi egy híres »mester« művét, és a nemzetnek ajándékozza.”¹⁸ Ez utóbbi a donátor. Véleményünk szerint az adományozó több mint a műpártoló, mert habár ő is a saját javára szeret, legalább tudatosan továbbad valamit. A megrendelő még tevőlegesebben járul a kultúrához.

„Az egészséges megrendelőt éppúgy nem érdekli a művész személyisége, mint szabójának magánélete; csak arra van szüksége, hogy birtokolja mesterségét.”¹⁹

„A megrendelő dolga volt, hogy megmondja mit kell elkészíteni; a művészé, »a művészet által alkotóé«, hogy tudja, hogyan kell elkészíteni. A művész nem »önkifejezőként« gondolt művészetére, és a megrendelő

16 A kultúra szintjeiről lásd megjelenés alatt álló tanulmányunk első és utolsó oldalait: *A kultúrakereszténység és a politikai katolicizmus változatai*. In *Magyar Szemle*. 2025/5–6, 73–85.

17 Ananda K. Coomaraswamy: *Keresztény és keleti művészetfilozófia*. Ford. Kelemen Renée. Budapest, 2000, Arcticus /Libri Artis I/, 77.

18 Uo. 77–78.

19 Uo. 69. Némileg módosított fordítás.

sem volt kíváncsi személyiségére vagy életrajzára. [...] A megrendelő sem volt különleges ember, hanem egyszerűen a mi »fogyasztónk«. E megrendelő volt a »mű bírója«: nem kritikus vagy műértő az általunk használt tudományos értelemben, hanem valaki, aki ismerte szükségleteit, ahogy az ács is tudja, hogy milyen eszközökre van szüksége a kovácstól, és aki meg tudta különböztetni a megfelelő munkát a nem megfelelőtől, amire a modern fogyasztó nem képes. Olyan munkát várt, amit használni tudott, és nem a művész valami egyedi *jeu d'esprit*-jét [elmejátékát, agymenését].»²⁰

Végül a mecénásról:

„A patrónus a művészet igazi barátja; csak annyira érthetjük meg, amennyire azonosulni tudunk a középkori és az ázsiai patrónussal és a művésszel, akiben a mű végső és formai okai fennmaradtak, és akinek tudása épp ezért nem közvetett és esetleges volt.»²¹

A megrendelőben még lehet korrupció és rossz ízlés, a mecénásban is ez utóbbi, de korrupció már kevésbé, mert felülírja nagylelkűsége és adakozása.

Ha megnézzük a jelen korszakot e négy támogatási mód szempontjából, elég szomorú kép tárul elénk. Műpártolók persze vannak, különösen, ha a lehető legkisebb áldozatot kell hozni az alkotások befogadásáért, beleértve az anyagiakat. Akadnak adományozók is, noha a közintézmények nem szívesen fogadják adományaikat, akkor sem, ha értékesek, hiszen „pluszmunka” van velük. Megrendelők ritkábban fordulnak elő, leszámítva a közsférát, ahol mindenki antiművészi és antimesteri „kivitelezők” kiszolgáltattottja. Amennyiben nagyritkán művészeti szintű egy megrendelés, általában az is alsóbb szempontok alapján és

20 Uo. 87. A művész nézőpontjából: „A művész tehát elfogadta a megbízást, és most azon van a sor, hogy művészetét gyakorolja. E művészet képesíti őt arra, hogy tudja, milyen legyen a tárgy, amit készít, és hogyan fejezze ki e formát a rendelkezésére álló anyagban úgy, hogy ami benne él, megjelenhessen. Művelete ketős lesz, »szabad« és »szolgai«, elméleti és operatív, inventív és imitatív.” Uo. 31.

21 Uo. 97.

érdekből történik. A megrendelők nem ismerik a magasabb kulturális szinteket (lásd fentebb), melyek megvalósítására megbízásokat adhatnának, inkább divatos-népszerű alkotást, produkciót rendelnek. A független mecénások eltűntek. Mindenki a hivatalos állami támogatások szárnyai alá totyog, melyek nem takarják be a sereget. Nem takarják, mert nem is akarják. A demokratikus közfeladatok kötelező ellátásán kívül eső kultúra egy púp az állam számára. Mekkora púp lenne, ha a kultúra szintjeit – ahogy állítjuk – még rangsorolni is kellene, megtalálni a Castiglione-féle legmagasabb szinteket, és azokat jobban támogatni? Pedig a dolog súlya belátható: például a filozófiai és a teológiai nézetek sokkal hosszabb távon hatnak, csaknem annyira befolyásolják az egész élet minőségét, mint egy templom, ha nem jobban.

Az ember lassan beletörődik, hogy nincs már lehetőség erre. Maradnak a hivatalos pályázatok. De miért is? Mert a független, egyéni mecénások eltűntek. Kis támogatók vannak, akik leírnak az adójukból. Fogalmuk sincs a kulturális szintek hierarchiájáról, hogy a magasabbakat érdemesebb és hosszú távon társadalmilag is hatékonyabb lenne támogatni. A tehetősök a bankszámlájukon, a párnájukban vagy a padláson tartják a pénzüket, mivel nem látják a kultúra fontosságát. Pedig a halotti ruhán nincsen zseb. Az állam csak azokat támogatja, akik képesek pályázatokat beadni, majd részletes Excel-táblázatokban fillérre elszámolni. Ezt kívánja a „kulturátereemtő” EU és a „demokratikus jogrendszer”. Az állami megrendelések borzalmasak, magasabb megbízások nincsenek, önzetlen patrónusság pedig egyáltalán. Mindez nem elfogadható ugyan, de érthető. Ami nem: a független mecénások eltűnése. Caius Mæcenas római lovag a Kr. e. első század végén Vergiliust támogatta, birtokot adományozott Horatiusnak, ahol alkothatott, gazdálkodhatott és megélt belőle. Nem egyszeri összegeket adott. Mások életjáradékot adományoztak vagy lakhatást és teljes ellátást, mint az urbinói fejedelem és fejedelemszöveg, akiknek udvarában Castiglione a könyvét írni kezdte.

Ezeket a sorokat Cserép László tiszteletére írjuk, aki az imént érzékelteni próbált támogatási helyzetet megszervezte, de a Balaton kulturális fővárosává tette Balatonfüredet. Évtizedek óta nagyszemű programokat szervez, pezsgő kulturális életet teremtett polgármesteri segítséggel és összjátékkal. Fontos kiadványokat jelentetett meg. Nem csak irodalmi érzékenységgel rendelkező ember, hanem betekintése van a kultúra magasabb szféráiba (nem csupán azért, mert a füredi Hamvas Béla Asztaltársaság egyik alapítója). Nem tudunk a nevében nyilatkozni arról, hogy mennyire tartja fontosnak a kultúra benső, hierarchikus struktúráját, vagy azt, hogy a vallásnak vízválasztó szerepe van a kultúra szintjei tekintetében. Azt viszont pontosan tudjuk, hogy személyében máig fennmaradt számos dolog az udvari emberből, egy autonóm lovag sajátos vonásaiból, ami annyira lehetséges, amennyire a korszak csak engedi. Benne tovább él a harcosi rész. Nem a sport szeretetére és gyakorlására gondolunk, amelyre gyermekeit is nevelte, sikerrel. Ő nem váltotta politikai aprópénzre a harcoságát. Cserép László egy kulturális harcos, markáns világnézeti elemekkel, de mindig udvariasan. Tudatában van a kultúra széttartó szintjeinek, annak, hogy ezek közül egyáltalán nem vezet mindegyik Istenhez. E tapasztalati tudás birtokában, miután nagyon sok mindent tett a kultúráért, nyugdíjba vonultan, immár mindennemű nyüzsgés nélkül, tisztán és biztosan Isten felé fordulhat, hiszen a jó harcot megharcolta, és mert végül egyedül Isten marad, s nekünk Vele van dolgunk. Ez nem teher, hanem szabadság, irodalomfeletti bensőségeség, igazi kultúra, művelés.